
AZ I. VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK CENTENÁRIUMÁRA

Németh István

Az I. világháború – újragondolva

A nemzetközi politika új jelenségei a 19–20. század fordulóján

Az 1870–1871. évi porosz–francia háború után ugyan többször válságos helyzet alakult ki, de az európai államok tapasztalt diplomatái mindig megtalálták a kompromisszumos megoldásokat. Így történt 1878-ban, amikor megállapodásra jutottak a Balkán felosztásában, 1884-ben Bismarck rendezésében Afrika felosztásában a berlini Kongó-konferencián, 1898-ban, amikor Anglia és Franciaország lezárta afrikai konkurencia-harcát, majd az 1904. évi antant-szerződésben pedig még közelebb kerültek egymáshoz. 1907-ben Anglia és Oroszország jutott egyetértésre Afganisztán és Perzsia ügyében.

E gyakorlat folytatása lehetséges lett volna, de a hatalmaknak elégük lett az állandó kompromisszumok kereséséből, amelyek nem fizetődtek ki, kiváltképpen akkor, amikor a kölcsönös fenyegetések a tengeri és szárazföldi fegyverkezéssel növekedtek. Főleg a legfiatalabb nagyhatalom, a Német Birodalom jelentett növekvő fenyegetést gazdasági hatalmával és fegyverkezésével, de szenvedett el egyúttal mind több kudarcot is a nemzetközi kompromisszumok révén, s érezte magát mindinkább fenyegetve, „Közép-Európa bekerítésével” vádolva az antant országokat. Megbomlott a korábbi nagyhatalmi egyensúly, kiéleződött az angol–német ellentét s az európai nagyhatalmi rendszer két táborra szakadt: az egyik oldalon Oroszország, Franciaország és Anglia, a másikon pedig Németország, Ausztria–Magyarország és Olaszország állt. Utóbbi ugyan

ambivalens magatartást tanúsított, s 1915-ben az ellenséges táborhoz csatlakozott. A legtöbb egyéb kapcsolat nem jelentett szilárd szövetséget, ilyené csak közvetlenül a háború kitörése előtt kovácsolódott.

A válság, amelyet már nem lehetett többé békés eszközökkel megoldani, 1908-ban a Balkánon kezdődött, majd a két Balkán-háborúban folytatódott az ottani kisállamok hatalmi harcaival a visszaszoruló Törökország ellen. A nagyhatalmak közül ebben közvetlenül Ausztria–Magyarország és Oroszország vett részt. 1908 óta a nemzetközi rendszer folyamatosan gyengült; ez a folyamat 1911-ben felgyorsult a második marokkói válságot követően, amely Líbiában kiváltotta az Oszmán Birodalomra mért olasz támadást s a balkáni háborúkat. A Habsburg politikai vezetők az Oszmán Birodalom széthullásában saját, jövőbeli sorsukat látták, mint a soknemzetiségű, több problémával küszködő birodalomét, amelyet a nemzetközi rendszer cserbenhagy, mivel inkább feldarabolása, semmint az európai rendszer és a nagyhatalmak békéjének megőrzése az érdeke.

A nemzetközi politika másik tényezője is a háború irányába hatott: 1911-től kezdve szélesedett a fegyverkezés Európában, mivel Németország, Franciaország és Oroszország egymás fegyverkezésére válaszul növelte a katonai költségvetést és hadserege létszámát. A többi ország – a balkániakat is beleértve – csatlakozott a fegyverkezéshez, így az európai nemzetek hamarosan a fegyverkezési verseny spiráljába kerültek, s amint erre lehetősége nyílt, a diplomáciát is a maga oldalára állította.

Mindezzel egyidejűleg megkezdődött a radikális nacionalizmus térhódítása, amelynek képviselői nem csupán nyomást gyakoroltak saját kormányukra, követelve az agresszívebb fellépést, de félelmet is keltettek a többi államban. Bár alaptalannak bizonyult az aggodalom, hogy a kormányok nem képesek féken tartani, illetve ellenállni a nacionalista követeléseknek, de a külpolitikában feltételezésként mégis számítottak rá. A francia és az orosz állam vezetői a pángermánoktól, a német vezetők pedig a pánszláv revansistáktól tartottak. Míg az egyes kormányok békés szándékaikat hangoztatták, diplomatáik egyre nagyobb figyelmet szenteltek a radikális nacionalista agitátoroknak, akik egymás kampányából merítették erőt, s ezzel hozzájárultak a nemzetközi politikában uralkodó bizonytalansághoz és bizalmatlansághoz. 1914-ben a béke

megőrzését egyik állam sem érezte olyan sürgetőnek, hogy azért hatalom- és presztízvesztést szenvedjen. A két szemben álló szövetségi rendszer elsődleges célja már nem kisebb-nagyobb területi gyarapodás volt, hanem egyenesen az ellenfél széttúzása.

Az 1914. júliusi válság döntéseit valamennyi kormány úgy fogta fel: védelemből cselekszik, s céljai elérésében reménykedett. A Monarchia úgy érezte, pusztá léte forog kockán a délszlávok radikalizálódásával. Szentpéterváron Oroszország nagyhatalmi státuszát féltették; Németország úgy vélte: a Monarchia nagyhatalmi pozíciójának megőrzése saját létkérdése is, amelyet a hármass antant veszélyeztet. Poincaré országa biztonságát hozta fel indoknak az oroszokkal való szövetség érdekében. Nagy-Britannia célja az európai hatalmi egyensúly megtartása volt. Valamennyi hatalom úgy tartotta: háborús céljai védelmi jellegűek; a nagyhatalmak közötti feszültségeket a nemzetközi rendszer nem volt képes kezelni. Más szóval: *„a nagyhatalmak létfontosságú érdekei kölcsönösen kizárták egymást, és ez vezetett az általános háborúhoz.”*¹

A 20. század elején kibontakozó konfliktus a modern nagyhatalmi politika terméke volt. Ugyanis *„a nemzeti törekvések és a dinasztikus torzalkodások csak a modern hatalmi politika összefüggésében kaphattak világpolitikai jelentőséget, s a legkisebb szikra kipattanása is magában hordozta az általános robbanás veszélyét”* – írja Diószegi István. Az évtizedek óta halmozódó konfliktusok Ausztria–Magyarország és a délszláv nemzeti mozgalom összeütközésével lobbantak lángra. Ferenc Ferdinánd a szláv népek egyenjogúságának híve volt, s trónra lépésekor megvalósíthatta volna föderalista elképzeléseit, kihúzva a talajt a nagyszerb–pánszláv törekvések alól. A háborúval a Monarchia a délszláv nemzeti ártrendeződést kívánta meghíúsítani; azt, hogy a független Szerbia Piemont szerepét vállalhassa a kettős monarchia délszlávjainak tömörítésében, s így megőrizze birodalmi létét. *„A Balkán-kérdés azért emelkedett világpolitikai rangra, mert a nemzeti vitában szemben álló*

¹ William Mulligan: *The Origins of the First World War*. Cambridge University Press, 2010. Ismerteti: Arany Ágnes: A háborús felelősség kérdése az újabb angolszász historiográfiában. Németh István (szerk.): *Az első világháború 1914–1918*. L'Harmattan Kiadó: Budapest, 2014. 343–344.

felek és a mögéjük dinasztikus érdekből felsorakozó nagyhatalmak a nagy európai hatalmi blokkok tagállamai voltak, és a vita eldőlte a szövetségi rendszerek egész további sorsára kihatott.”²

A Monarchia konfliktusa Szerbiával

Amikor az 1878. évi berlini kongresszus hozzájárult Bosznia és Hercegovina osztrák–magyar megszállásához – mindkét terület formálisan továbbra is az Oszmán Birodalom része maradt –, Ausztria és Magyarország az új közigazgatási területet államaikba igyekezett betagozni. A salamoni ítélet szerint azonban egyik tartomány sem lett Ciszlajtánia vagy Transzlajtánia része, hanem a Monarchia közös pénzügyminisztériuma igazgatta. Az 1867. évi kiegyezés után I. Ferenc József osztrák császár és magyar király ugyanis kínosan ügyelt a birodalom két felének azonos kezelésére.³

A trónörökös Ferenc Ferdinánd katonai kancelláriájában (1913-ban a közös hadsereg főfelügyelője lett) I. Ferenc József halála után a hadseregre támaszkodva a kettős monarchiát a délszlávok bevonásával trializmussá tervezte bővíteni, amely azonban csak a Magyarországgal folyó polgárháború révén lett volna megvalósítható; e törekvést ráadásul a hátrányba kerülő csehek sem nézték volna tétlenül. Ferenc Ferdinánd kezdeményezésére tervek születtek a Monarchia etnikai–föderatív állammá alakítására (ilyen volt Aurel Popovici terve Nagy-Ausztria Egyesült Államairól), amelyek azonban megvalósulatlanok maradtak.

A századfordulón a nagyhatalmaknak már öt önálló balkáni országgal – Montenegró, Szerbia, Románia, Bulgária, Görögország – kellett számolniuk, de a balkáni népek egy részét az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom még közvetlen befolyása alatt tartotta. Az önálló taktikázás lehetőségét főleg Szerbia használta ki, amikor

² Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1994. 229.

³ Az Osztrák–Magyar Monarchia intézményeinek működését lásd: Kozári Monika: *A dualista rendszer (1867–1918)*. Pannonica Kiadó: Budapest, 2005.

vezető körei 1903-ban szakítottak a Habsburg-orientációval, s az orosz orientációs politikát folytató Karadjordjević-dinasztiát segítették trónra. Az új politika nyíltan Törökország ellen irányult, de a részben szerb lakosságú Bosznia és Hercegovina osztrák–magyar birtoklása miatt is felkarolták a nagyszerb politikai gondolatot.⁴

Szerbia 1903–1906 között lazított a Monarchiához fűződő kereskedelmi kapcsolatain, s 1905-ben szerb–bolgár vámuniót kötöttek. A Monarchia 1906 februárjában a szerb lépésekre válaszul piacát nagyrészt elzárta a szerb áruk elől. A kereskedelmi kapcsolatok normalizálása érdekében 1907 júniusától folytak megbeszélések, de a szerződéstervezetből nem lett jogérvényes megállapodás. A vámháború (valójában „sertés-háború”) egészen 1911-ig tartott; Szerbia azonban teljes gazdasági emancipációja előkészítésére újabb piacokat talált, gazdaságilag függetlenedett a Monarchiától, s öntudatosabb, Monarchia-ellenes politikát folytatott, s a szomszédos országokban élő szerbek összefogására törekedett.⁵ 1907 után pedig Oroszország ismét erősítette befolyását a Balkánon; Szerbia vezetői önálló nacionalista érdekeik támogatása miatt támaszkodtak Oroszországra; így a nagyszerb gondolat és a pánszlávizmus szorosabbra fűzte kapcsolatát „népi egységideáljaik megvalósulását remélve.”⁶

Bosznia és Hercegovina anektálásának gondolata a tartomány belső problémáinak megoldása kapcsán vetődött fel, mivel az átmeneti államjogi állapot kedvezett a szerb egységtörekvéseknek. I. Ferenc József császár már 1907 májusában jóváhagyta Burián István közös pénzügyminiszter Bosznia–Hercegovina annexiójára irányuló tervét, amelyet a közös minisztertanács is közmegegyezéssel jóváhagyott. 1908 áprilisában Burián újabb emlékiratot készített az annexióról, amelyet Aehrenthal közös külügyminiszter végül augusztus 5-én hagyott jóvá. Az 1908. augusztus 19-i közös minisztertanácson Wekerle Sándor magyar miniszterelnök is kiállt az annexió mellett.⁷

⁴ Galántai József: *Magyarország az első világháborúban*. Korona Kiadó: Budapest, 2001. 34–35.

⁵ Uo. 37.

⁶ Uo. 35.

⁷ Uo. 38–39.

1908 nyarán az Oszmán Birodalomban győzött az ifjútörök forradalom, s a Monarchia számára kétségessé vált a két délszláv tartomány ideiglenes birtoklása. A Monarchia a török kormány annexiós hozzájárulását 2,5 millió török fontért szerezte meg, amelynek előteremtése nem kis gondot jelentett a közös pénzügyminiszternek. Törökország előzetes beleegyezésére ugyanis Németország is igényt tartott, mert keleti behatolása érdekében szüksége volt a török vezetők jóindulatára. Az annexió azonban csak az Oroszországgal való megegyezés révén történhetett. A két külügyminiszter, Aehrenthal és Izvolszkij a csehországi Buchlauban találkozott, ahol az orosz külügyminiszter hozzájárult Bosznia és Hercegovina tervezett osztrák–magyar anektálásához.⁸

A Monarchia 1908. október 5-én jelentette be a két tartomány formális bekebelezését. Az erősödő Szerbia számára formálisan is kilátástalanná vált, hogy a délszláv többségű tartományt valamilyen alkufolyamattal megszerezze és tengeri kijáráshoz jusson. A Monarchia és Szerbia viszonya a katonai összeütközésig kiéleződött; a közös hadügyminiszter már októberben szerbiai és montenegrói szabadcsapatok betörésével számolt.⁹

A katonai összecsapás gondolata a bécsi vezető körök számára sem volt idegen. Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök szerint „*Aehrenthal báró osztotta azt a nézetemet, hogy a konfliktust Szerbiával háborús döntésig kell vinni, mert 2–4 év múlva Oroszország és Olaszország képes lesz a szerbek mellé állni, s így akkor egyszerre kerülünk háborúba Oroszország és Olaszország ellen, valamint a Balkánon, amely minden körülmények között elkerülendő*”.¹⁰ A katonai lépés eredménye Szerbia bekebelezése lett volna, de II. Miklós orosz cár I. Ferenc Józsefhez intézett 1908. december 30-i éles hangú levele miatt a közös külügyminiszter elállt a tervtől. Helyette 1909. februárban ultimátumot adtak át Szerbiának, amelyben az annexió deklaratív elismerését, a Monarchia elleni propaganda beszüntetését és az ilyen célú, akkoriban alakult társaságok – közöttük a *Narodna Odbrana* – feloszlátását követelték. A bécsi körök

⁸ Diószegi, 1994. A hatalmi politika másfél évszázada..., i. m. 220–221.

⁹ Galántai, 2014. Magyarország az első világháborúban, i. m. 39.

¹⁰ Uo.

az ultimátum elutasítása esetén már márciusra tervezték a hadjáratot. Háborúra azonban nem került sor, mert a szerb kormány elfogadta az ultimátumot. Oroszország még nem volt felkészülve a háborúra, s 1909. március 17-i minisztertanácsi döntése értelmében nem nyújthatott katonai segítséget. Így a szerb kormány 1909. március 31-én elfogadható választ adott a Monarchia ultimátumára.¹¹

Az 1908. évi boszniai annexió azonban annyira elmérgesítette a Monarchia és Szerbia viszonyát, hogy vámháborújuk 1911-ig tartott, majd gazdasági kapcsolataik alig egy év után ismét megszakadtak. Szerbiában növekedett a Monarchia iránti gyűlölet; a dunai monarchia valamennyi, a szerbek, horvátok és bosnyákok által lakott, területeinek Szerbiához csatolását s a délszlávok egy államban történő egyesítésére irányuló nagyszerb törekvést a belgrádi titkos szervezetek irányították. Közöttük a Dragutin Dimitrijević (Apis) ezredes, a belgrádi katonai kémelhárítás főnöke által vezetett *Ujedinjenje ili smrt* (Egyesülés vagy halál) titkos szervezet 1911-ben alakult meg olyan tisztekből, akik a szerb kormány „megalkuvó” politikáját is ellenezték.¹² Szervezetük beépült a Bosznia–Hercegovinát lazán behálózó Ifjú Bosznia mozgalomba, amely a délszláv egység, a függetlenség megteremtésére áhítózott s megvalósulásának fő akadályát az Osztrák–Magyar Monarchiában látta. Az 1908. évi annexió után pedig Oroszország ismét a balkáni államok Monarchia-ellenes tömörítésén fáradozott.¹³

1912 őszén Szerbia, Bulgária, Görögország és Montenegró (a Balkán-Szövetség) nemzeti átrendeződésük miatt háborút indított Törökország ellen, amely kiindulópontja lehetett Ausztria–Magyarország és a balkáni német befolyás elleni fellépésnek is. A török csapatok minden fronton vereséget szenvedtek. Mivel a Monarchia Törökországgal rokonszenvezett, s a Balkán-Szövetség részleges mozgósítást rendelt el a szerb határra. A Monarchia akár katonai erővel is hajlandó volt megakadályozni Szerbia kijutását a tengerhez. Oroszország továbbra is a Monarchia követeléseinek teljesítését tanácsolta Szerbiának. Engedékenysége

¹¹ Uo. 40.

¹² Ferdinand May: *A „Fekete kéz”*. Kossuth Könyvkiadó: Budapest, 1979.

¹³ Galántai, 2014. Magyarország az első világháborúban, i. m. 41–42.

ellenére a bécsi hadügyminisztériumban a növekvő nagyszerb és szláv propaganda miatt az egyetlen menekvést a Szerbia elleni támadó fellépésben és a szávai királyság okkupálásában látták.¹⁴

A Monarchia katonai vezetését végül is a Német Birodalom álláspontjának – angol nyomásra történő – megváltoztatása hűtötte le, s a balkáni ellenfelek fegyverszünetet kötöttek. De a balkáni válság az 1912 decemberében összeülő londoni konferencián sem zárult le s nem került sor békekötésre. A Balkán-Szövetség államai rövidesen összeveszttek a megszerzett területek elosztásán: 1913 júniusában a második Balkán-háborúban Szerbia Montenegróval és Görögországgal együtt lépett fel Bulgária ellen, majd Törökország is beavatkozott az ország ellen. A Monarchia nyílt katonai fellépést tervezett Bulgária mellett, Németország azonban most is helytelenítette a Monarchia fegyveres akcióját, s egyébként sem akart Románia és Törökország ellen fellépni, mert éppen ezekben az országokban igyekezett befolyását növelni.

1913. augusztus 10-én Bukarestben aláírták a Bulgária vereségét szankcionáló békeszerződést, de a balkáni bonyodalmak még nem zárultak le.¹⁵

A Balkán-háború kitörése után Magyarország szerb lakossága nyíltan kifejezte szimpátiáját a szávai királyság iránt, s minden korábbi meghaladó egységben lépett fel Szerbia mellett. Pénzgyűjtéseket szerveztek – az adományozásból kiemelkedett a szerb értelmiség –, és sok fiatal férfi szökött Szerbiába, hogy önkéntesként harcoljon.¹⁶

Az 1913. májusi közös minisztertanácson a közös pénzügyminiszter kifejtette: „Szerbiát önálló államként meg kell szüntetni [...] a szerb népet egyenjogú részként a Monarchiához kell csatolni, ahol nemzeti és politikai otthonra talál.” A magyar miniszterelnök elutasította Szerbia bekebelezését, mert a trialimussal szláv többség alakulna ki, s ez a dualizmus végét jelentené. Az októberi minisztertanácson Conrad vezérkari főnök képviselte leghatározottabban Szerbia bekebelezését: „Szerbia vagy lojálisan egészen hozzánk csatlakozik, olyan módon, ahogyan pl.

¹⁴ Uo. 43.

¹⁵ Uo. 46–47.

¹⁶ Uo. 44–45.

*Bajorország a Német Birodalomhoz tartozik, vagy nyílt ellenségeskedést kell létrehozni, amelyre a legalkalmasabb pillanat adva van.*¹⁷

A „legalkalmasabb pillanat” végül 1914 nyarán következett be, amikor Ferenc Ferdinánd trónörökös megszemlélte a szerbek gyásznapiján Bosznia–Hercegovinában mindössze 20 ezer katonával tartott közepes hadgyakorlatot. Az Ifjú Bosznia tagjai március közepén a sajtóból értesültek Ferenc Ferdinánd tervezett boszniai útjáról, s arról, hogy megtekinti a hadgyakorlatot. A terrorista csoportot a belgrádi titkosrendőrség szervezte, fegyvereiket a hadsereg kragujevaci fegyverraktárából kapták, katonai irányítással lőkiképzést kaptak, terrorista kiképzésben részesültek, a bosnyák határon külön-külön, szerb határőrök és vámosok segítették át őket. A fegyvereket – négy Browning belga revolver, hat szerb kézigránát – segítők vitték Danilo Ilić tanítóhoz, a merénylet helyi szervezőjéhez, aki 1913-ban csetnik kiképzést kapott.

A Ferenc József utcában a sarkon várakozó Gavrilo Princip két-három méterről lőtt. Egy golyó érte Ferenc Ferdinándot, egy hitvesét, Hohenberg Zsófiát, s mindkét lövés halálos volt. Gavrilo Principet még a helyszínen elfogták, s vallomása elvezetett társaihoz. Órákon belül kiderült, hogy a „nyomok Belgrádba vezetnek”, s formálisan végül a világháborúhoz vezettek.

Az Osztrák–Magyar Monarchia, a Balkán és Oroszország ugyanis még nem kész részei Európának: – írta Jászi Oszkár társadalomtudós – bennük az állam és nép nem azonos, s dinasztikus hatalom tartja össze őket. A nemzetiségi kérdésnek nevezett gyulladásozottság olyan államok belső szervezési zavara, amelyek számos történelmi okból nem jutottak el a nyugati típusú nemzeti államok szintjére, viszont képtelenek voltak olyan politikai rendszert létrehozni, amely „népességük faji, gazdasági és kulturális összetételének valóban megfelel.” E nemzetállami embriók ezekben a térségekben az állandó bizonytalanság, feszültség, bizalmatlanság és ingerültség politikai és társadalmi légkörét hozták létre.¹⁸

¹⁷ Uo. 53.

¹⁸ Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok. Új Magyarország részvénytársaság*; Budapest, 1918. 14–15.

A nagyszerb gondolat és a pánszlávizmus céljai

Ilija Garašanin (1821–1875) az Oszmán Birodalom autonóm szerb hercegségének belügyminisztere, majd miniszterelnökének külpolitikai terve orosz segítséggel a Balkán Szövetség létrehozására irányult, s ruszofil beállítottságához élete végéig hű maradt. 1844 elején *Načertanije* (teljes címe: Szerbia 1844-es kül- és belpolitikai programja) című titkos munkájában fogalmazta meg először Szerbia első külpolitikai programját, amely a nagyszerb program kezdetének tekinthető: „Szerbia szerencsésen kezdte fejlődését, s létezése alapjának a 13–14. századi szerb királyságot kell tekintenie. Kötelességünk most, hogy kiássuk az egykori szerb birodalom alapköveit és falait, s jövőnket a történelmi jog védelme alá helyezzük.”

Munkájának zömét a lengyel Adam Georg Czartoryski herceg emisszáriusától, a cseh Franz Zachtól kapott írások tették ki, de áthelyezte a hangsúlyokat: Zach föderális elképzeléseiből végül központosító–hegemonikus nagyszerb programmá vált. Szerbia nemzeti céljainál abból indult ki, hogy Szerbia ugyan „kicsi, de ez az állapot nem maradhat fenn.” A „nemzeti egység elvének” legfontosabb parancsa az összes szerb egyesítése egy állam keretein belül, vagyis: „ahol egy szerb található, ott van Szerbia.”¹⁹

Garašanin alapgondolata szerint az Oszmán Birodalom belátható időn belül várható széthullása nem vezethet ahhoz, hogy Oroszország és Ausztria a Magas Porta területeiből saját érdekszférákat alakítson ki, mert ennek nyomán az egész Balkán – hozzávetőlegesen a Vidin–Szaloniki vonal mentén – felosztásra kerülne. E fenyegető fejleményeknek a térség népei csak úgy tudnának ellenállni, ha megalakítanák a *Balkán keresztény népeinek szövetségét* és egyidejűleg gondoskodnának Bécs és Szentpétervár ellentéteinek fennmaradásáról.

Az időlegesen Kossuth terveihez kapcsolódó föderációs terve a délszláv kérdést nagyszerb értelemben tervezte megoldani. Eközben Hatalmas Dusan cár (1331–1355) birodalmának jogfolytonosságára hivatkozott, amelynek határai északon és északkeleten a Drináig és a Száváig, nyugaton pedig az adriai partokig terjedtek. Garašanin olyan

¹⁹ Horst Haselsteiner: Nagy-Szerbia, Nagy-Horvátország. *História*, 1993/8.

nagy délszláv birodalmat képzelt el, amelyhez Montenegro és Bosnia-Hercegovina mellett a Monarchia összes délszlávok lakta területét, Horvátországot és Szlovéniát, az albánok szállásterületének északi felét és egy bolgárok lakta vilajetet (tartományt) is hozzá sorolt. Mindez azonban azt jelentette, hogy céljait csak Ausztria ellenében lehetett megvalósítani. Garašanin nagyszerb beállítottsága miatt összeütközésbe került Horvátországgal és Szlovéniával is. Nagy-Szerbia létrehozását a távlatokban a nyugati szlávokkal, elsősorban a csehekkel, morvákkel és szlovákokkal való szövetségnek kellett volna követnie.²⁰ A szlovák Jan Kollár (1793–1852) 1824. évi híres-hírhedt szonettjében már olyan nagy szláv birodalomról álmodott, amelynek Oroszország a „feje”, Lengyelország a „melle”, Csehország a „karja” és Szerbia a „lába”.

1871-ben a nyíltan agresszív, klasszikus orosz szlavofilizmus konzervatív-nacionalista képviselője, a kultúrfilozófus és természetkutató Nyikolaj J. Danyilevszkij (1822–1885) *Oroszország és Európa* című könyvében nyolc, illetve kilenc egységből álló, orosz vezetésű nagy „pánszláv unió” eljövételét vázolta fel, amelynek „tagállamai”:

1. az Orosz Birodalom 1869. évi határai között, nyugaton kiegészítve Galíciával, Észak-Bukovinával és Kárpátaljával, mint eredeti orosz területekkel;
2. a csehek, morvák és szlovákok királysága;
3. a szerbek, horvátok és szlovének királysága;
4. a bolgár királyság Macedóniával;
5. a román királyság, kiegészítve Bukovina déli részével és Erdély „felével”;
6. a görög királyság;
7. a magyar királyság a megmaradt területeken;
8. Konstantinápoly és környéke;
9. Lengyelország, ha elfordul Nyugat-Európától, elfogadja az orosz vezetést, s lemond a régi lengyel–litván államszövetség keleti feléről.

²⁰ Romsics Ignác: Expanzionizmus és regionalizmus. Integrációs tervek Közép- és kelet-Európáról a 19. században és a 20. század elején. In: Uő. (szerk.): *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 1997. 42.

Az orosz irányítású kelet-európai szláv államszövetség funkciója Oroszország európai hegemoniájának, s az Egyesült Államokkal megosztott világhatalmának megalapozása lett volna.²¹

Nagyhatalmi hadicélok az I. világháború elején

A két szövetségi rendszer már régóta várt háborújának kitörését az érintett országok lakossága a hosszú, elviselhetetlen nyomástól megszabadulva lelkesedéssel fogadta. A német nép a háború kitörésekor egyértelműen kormánya mögé állt. A birodalom háború előtti külpolitikai elszigetelődése, valamint Anglia, Franciaország és Oroszország növekvő együttműködése Németország megfékezésére a bekerítettség (Einkreisung) és a fenyegetettség érzetét váltotta ki. A Szerbiának átnyújtott osztrák hadüzenet utáni váratlan, általános orosz mozgósítást a Németország elleni támadás előkészületének tekintették; e lépést később a törénészek valóban az első világháború közvetlen okának tekintenek.

A német népnek a bekerítettségből való kitörést (Auskreisung) és a preventív háború tézisének sugallták. A cári Oroszországot autokrata, reakciós államnak tekintették. A pártok a háború idejére pártközi megállapodást (Burgfriede) kötöttek, s kölcsönösen lemondtak az egymás közötti és a kormánnyal szembeni véleménykülönbségek nyilvánosságra hozataláról. Úgy tűnt, valósággá lett a birodalom régóta emlegetett belső egysége. A csaták istenét későbbi demokrata német költők és gondolkodók – közöttük Thomas Mann és Alfred Kerr – is méltatták és a háborút a nemzet tisztító-tűzének állították be. Protestáns lelkészek és nemzeti-liberális professzorok az ellenséget a sátán megtestesítőjének, a „világégést” világbíró-ságnak, a német népet pedig az isteni akarat végrehajtójának állították be.

A politikai és gazdasági célok kölcsönhatását jelezték Németország 1914. szeptember 9-i hadicél-irányvonalai,²² amelyek szerint a háború

²¹ Romsics Ignác, 1997. Expanzionizmus és regionalizmus, i.m. 14.

²² Reinhard Opitz: *Europastrategien des deutschen Kapitals 1900–1945*. Pahl-Rugenstein Verlag, Köln, 1977. 215–217, Chronik Handbuch: i. m. 83–84, valamint Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula Kiadó: Budapest, 2004. 71–72.

általános célja „a Német Birodalom belátható időre való biztosítása Nyugaton és Keleten. Ezért Franciaországot annyira meg kell gyengíteni, hogy ismételten ne jelentkezhessen nagyhatalomként, Oroszországot pedig a lehető legtávolabbra kell szorítani a német határoktól, és meg kell törni hatalmát a nem-orosz népek felett”. Németország stratégiai helyzetét javítandó Belgium a háború után német ellenőrzés alatt vazallus állam szintjére süllyesztendő, katonailag fontos kikötőiben fenntartva a megszállási jogot, tengerpartja pedig katonailag Németország rendelkezésére áll. Az ország gazdaságilag német provinciává alakítandó. Liège-t és Verviers-t Poroszországhoz csatolnák, a belga Luxemburg tartomány egy határcsíkját pedig Luxemburg kapná. Antwerpen anektálását függőben hagyták. Francia Flandria a túlnyomórészt flamandok lakta Dunkerque-vel, Calais-val és Boulogne-nyal hozzácsatolandó az átalakított Belgiumhoz. E helyzet Angliával szembeni értékét a megfelelő katonai hivatalok megítélésére bízták. Luxemburg német szövetségi tartomány lenne és megkapná a Belgiumhoz tartozó Luxemburg tartomány egy sávját és elméletileg a Longwy-i beszögelést. *„Közös vámszerződésekkel elérhetőnek tűnik egy közép-európai vámszövetség létrehozása Franciaország, Belgium, Hollandia, Dánia, Ausztria–Magyarország, Lengyelország, valamint elméletileg Olaszország, Svédország és Norvégia bevonásával. Ezen szövetségnek közös intézményi vezetés nélkül, tagjainak látszólagos egyenjogúságával, ám valójában német vezetéssel a német gazdaság Közép-Európa feletti uralmát kell biztosítania”*.

A gyarmati terjeszkedés ügyét, ahol elsősorban összefüggő közép-afrikai gyarmati birodalomra törekedtek, s az Oroszországgal szembeni célok pontosítását későbbre halasztották. A Franciaországgal és Belgiummal kötendő gazdasági szerződések alapjaként egy rövid átmeneti formát ajánlottak, amely elméletileg megfelel az ideiglenes békének. Hollandia esetében mérlegelésre ajánlották, milyen eszközökkel és intézkedésekkel lehet az országot szorosabban a Német Birodalomhoz kapcsolni.

A keleti hadicélokot egyeztetni kellett volna Ausztria–Magyarországgal, de erre kötelező érvénnyel sohasem került sor. Német szemzőgből a Monarchia mindinkább függő viszonyba került tőlük, így annak kívánásai felett részben túltették magukat.

A Schlieffen-terv értelmében Kelet-Poroszsország védelmét csupán a 8. német hadsereg látta el, amelynek feladata az orosz támadás feltartóztatása volt, amíg a nyugaton felszabaduló fő haderő általános támadásra indul Oroszország ellen. Az orosz hadsereg azonban a vártnál gyorsabban felvonult. Három német hadtest Gumbinnennél már 1914. augusztus 20-án megütközött a határt kelet felől átlépő 1. orosz hadsereggel, majd súlyos védelmi harcokban, kelet-porosz területek feladásával a Visztula irányába vonult vissza, hogy elkerülje a fenyegető bekerítést a délről előrenyomuló 2. orosz hadsereg részéről. A súlyos helyzetben a nyugállományából visszahívott Paul von Hindenburg tábornok vette át a főparancsnokságot; vezérkari főnöke Erich Ludendorff altábornagy lett, aki már a belgiumi felvonulásnál kitüntette magát. Az új hadvezetésnek 1914. augusztus végén sikerült Tannenberg mellett bekeríteni és megsemmisíteni a 2. orosz hadsereget. Néhány nappal később pedig a német csapatok a Mazúri tavak mentén kisebb veszteségek árán legyőzték a túlerőben lévő 1. orosz hadsereget is.²³

A marne-i csata és 1914 novemberében a brit utánpótlás számára fontos Csatorna-menti francia kikötővárosok elfoglalásának megghiúsulása után a szövetséges és német hadseregek a belga tengerparttól a svájci határig húzódó 700 km-es frontvonalon néztek farkasszemet egymással. A mozgóháború állóháborúvá s rövidesen felőrlő anyagháborúvá vált. A szövetségesek 1915-ben többször megkísérelték a szer-teágazó német lövészárkok-rendszert nehéztüzérséggel, majd gyalogos rohammal bevenni és áttörni. A kísérletek mindkét oldalon rendkívüli véráldozatokkal jártak, s végül is eredménytelenek maradtak.²⁴

Az első világháború elején az antant hatalmak közül elsőként és legkonkrétabban Oroszország fogalmazta meg hadicéljait. Szazonov orosz külügyminiszter már 1914. augusztus 30-án ismertette Maurice Paléologue francia nagykövettel 13 pontos hadicél-követelésüket. A szövetségesek legkonkrétabb terve több ponton fedte Danyilevszkij 1871. évi elképzeléseit. Legelső céljuk Németország hatalmának és katonai-poli-

²³ Helmut M. Müller: *Schlaglichter der deutschen Geschichte*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1994. 212–213.

²⁴ Uo. 213–214.

tikai uralmi igényének megtörése volt. Majd: a területi változásokat a nemzetiségi elvek határozzák meg. Oroszország kisajátítaná a Nyeman alsó folyását és Galícia keleti részét. A lengyel királysághoz tartozna Kelet-Posen, Szilézia és Nyugat-Galícia. Franciaország visszakapná Elzász-Lotaringiát, a Rajna menti Poroszország egy részét és Pfalzot. Belgium jelentős területnövekedéssel számolhatna. Schleswig-Holsteint visszaadnák Dániának. Helyreállítanák Hannover királyságot. Ausztria három részre osztott monarchia lenne: az osztrák császárság az örökös tartományokkal, a cseh királyság (Cseh és Morvaország) és a magyar királyság, amelynek Erdély sorsáról meg kellene állapodnia Romániával. Szerbia anektálná Boszniát, Hercegovinát, Dalmáciát és Észak-Albániát. Bulgáriát Szerbia kompenzálná Macedóniában. Dél-Albániát – az Olaszországhoz kerülő Valona kivételével – Görögországhoz csatolnák. A német gyarmatokon Anglia, Franciaország és Japán osztozna. Németország és Ausztria háborús jóvátételt fizetne.²⁵

Az 1914. szeptember 4-i londoni deklarációban²⁶ Nagy-Britannia, Oroszország és Franciaország kötelezte magát, hogy nem kötnek különbékét s adott időpontban értesítik egymást a békefeltételekről. A francia minisztertanács már 1914. szeptember végén (a marne-i csatát követő részleges német visszavonulás idején) elhatározta, hogy a háború saját államterülete pusztá felszabadításán túlmenően a „*porosz militarizmus felszámolásáig*” folytatandó; a túlzó megfogalmazás a békeszerződés feltételei között végső soron kétségbe vonta a Német Birodalom egységét is.²⁷

Az oroszok és franciák 1914 őszén megállapodtak arról, hogy az adott időpontban Franciaország azt teheti a Rajna-vidéken, amit jónak lát, s Oroszország hasonlóképpen cselekedhet Lengyelország Poroszországhoz tartozó részein. A két szövetséges (Nagy-Britannia ekkor még csekély mértékben vett részt a háború cselekményekben) kölcsönösen

²⁵ Oroszország hadicéljai. A dokumentumot lásd: Németh István (szerk.): Az első világháború 1914–1918, 2014. i. m. 390.

²⁶ Uo. 391.

²⁷ Georges-Henri Soutou: Die Kriegsziele des Deutschen Reiches, Frankreichs, Großbritanniens und der Vereinigten Staaten während des Ersten Weltkrieges: ein Vergleich. In: Wolfgang Michalka (Hrsg.): *Der Erste Weltkrieg. Wirkung – Wahrnehmung – Analyse*. Seehamer Verlag: Weyarn, 1997. 33.

szabad kezet adott egymásnak a háború utáni szabályozás kérdésében. Bizonyos francia politikai és adminisztratív körökben már ekkor játszottak a gondolattal, hogy Elzász-Lotaringia természetesnek tekintett visszacsatolása mellett még a Saar-vidéket, Luxemburgot, s valamilyen formában a Rajna-vidéket is Franciaországhoz kapcsolják. A francia politikusok a nyilvánosság előtt e célokat meglehetősen korán a „garanciák” fogalom mind gyakoribb használatával népszerűsítették, még akkor is, amikor hadicéljaikat pontosan még nem is rögzítették.

A cári birodalom 1915. március 4-én terjesztette be a brit és francia kormánynak Konstantinápoly és a tengerszorosok (Bosporusz, Dardanellák) birtoklására vonatkozó igényeit, amelyek alig váltottak ki izgalmat. A brit kormány – felülvizsgálva korábbi politikáját – Törökország háborúba lépése után nemcsak orosz szövetségese megtartására törekedett, hanem saját nemzeti érdeke miatt is kívánatosnak tekintette az Oszmán Birodalom felosztását. A nyugati szövetségesek ellentételezésként elvárhatták, hogy a cári kormány konstruktívabban és alkotóbban együttműködik Olaszország és a még semleges balkáni államok átállásában a szövetségesek oldalára. Nagy-Britannia engedménye saját számára is lehetőséget kínált területi kompenzációs érdekeinek bejelentésére, amelyek az Oszmán Birodalom mellett az 1907-ben érdekszférákra osztott Perzsia semleges övezetére is kiterjedtek, amelynek gazdasági értékét a később feltárt nagy kőolaj-lelőhelyek jelentősen növelték. Ugyanakkor nem lehet túlértékelni az orosz igények iránti londoni áldozatokat, ha figyelembe vesszük, hogy a Szezi-csatorna megépítésével jelentősen csökkent az Indiába vezető szárazföldi útvonal jelentősége.²⁸ Ez idő tájt Londonban a háborús célok tervezésében még csak addig jutottak, hogy helyre kell állítani Belgium függetlenségét, s eltökéltek voltak Németország szárazföldi és tengeri katonai erejének csökkentésében; a Német Birodalmat kiűzik Afrikából, s korlátozzák befolyását a Közel-Keleten.

1915 októberében Párizsban Aristide Briand követte René Vivianit a miniszterelnöki székben, akinek kormánya határozottabban folytatta

²⁸ Horst Günther Linke: *Rußlands Weg in den Ersten Weltkrieg und seine Kriegsziele 1914–1917*. In: Wolfgang Michalka (Hrsg.), 1997, i. m. 76.

a háborút, s pontosabban megfogalmazta *Franciaország* háborús céljait. Az 1916–1917 fordulóján kialakított kormány-álláspontot Briand 1917. január 12-én közölte Paul Cambon párizsi angol nagykövettel. Eszerint Franciaország az adott időpontban magától értetődően követelni fogja Elzász-Lotaringia visszacsatolását és a Saar-vidék annexióját. A Rajna-vidék sorsát illetően véleménykülönbség alakult ki a kormányon belül: annexió, katonai megszállás, illetve két-három rajnai állam alakítása és francia protektorátus alá helyezése. Oroszország javára szintén elcsatolnának további német provinciákat, s ilyen körülmények között kérdésessé vált volna maga a német egység is.²⁹ Luxemburg nagyhercegséget az egyik francia álláspont szerint egyesítenék Belgiummal, hogy aztán egyfajta kiegyezésképpen szoros politikai, katonai és gazdasági uniót hozzanak létre vele. Mások – a többség – egyszerűen Franciaországhoz akarták csatolni.

A francia hadicélok összessége kevésbé imperialista hatalmi, mintsem a saját biztonságra irányuló törekvést jelzett Németországgal szemben, amelynek erejétől és dinamikájától tartottak. Vele szemben kétféle módon igyekeztek védekezni: stratégiai (valamilyen módon a Rajna vonalának ellenőrzése), illetve gazdasági biztonsággal (a német ipar korlátozásával). Ha a francia vas- és acélipar termelőerejét megnövelnék a lotaringiai, Saar-vidéki és luxemburgiival, akkor a francia acélipar a brit szintjére növekedhetne, s nem lenne 1:4 arányban továbbra is alárendelve a német acéliparnak. Tehát a francia ipar nagy fellendüléssel számolhatna, s eközben Németország gazdasági hatalmi pozícióját is megnyesegetné.

1916 júniusában Párizsban szövetségesi gazdasági konferenciát hívtak össze, ahol elhatározták, hogy a háború alatt és után együttműködnek, hogy hatékony ellenőrzést gyakoroljanak a világ legfontosabb nyersanyagtartalékai felett. A háború után a Német Birodalmat hosszabb időre diszkriminatív vámrendelkezéseknek vetik alá. A belgák, olaszok és oroszok azonban nem ratifikálták a párizsi gazdasági konferencia határozatait, mert a háború után nem kívánták veszélyeztetni

²⁹ Soutou, 1997. Die Kriegsziele des Deutschen Reiches, Frankreichs, Großbritanniens und..., i. m. 34.

gazdasági kapcsolataik újrafelvételét Németországgal. Nagy-Britannia azonban – amely 1916-ban Németország gazdasági erejétől tartva szakított hagyományos liberalizmusával – 1919-ig támogatta a konferencia javaslatait, amelyek megfogalmazásában is részt vett a versailles-i szerződésig bezárólag.³⁰

A „nemzetiségi fegyver” alkalmazása a hadviselő feleknél

Az első világháború során a központi hatalmak és az antant országai egyaránt alkalmazták a nemzetiségek hátországi fellázításának módszerét. A német birodalmi kormány már 1914 késő nyarán a vezérkarral együttműködve nagy ívű forradalmasítási programot készített elő a brit impérium és a cári birodalom ellen. Az antant részéről pedig kézen fekvő megoldásnak bizonyult előbb az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségeinek önállósági és területi ígéretekkel való megnyerése, majd a központi hatalmak 1918. tavaszi sikerei nyomán elszakadási törekvéseik támogatása.

a) A Német Birodalom fellázítási politikája

Voltaképpen több fázisú, már 1914 végén induló, német politikáról volt szó. Németország az első világháborút – főleg első szakaszában – forradalmi háborúnak tekintette, a politikai világrend forradalmának, amely német befolyást teremt Európában és megdönti az angol hegemoniát Európán kívül. Angliát az antiimperialista erők (az iszlámmal, Indiában és Egyiptomban szervezett felkeléssel), a cárizmust pedig a kelet-európai nemzeti és szociális forradalmak (finn, lengyel, ukrán és kaukázusi népek) támogatásával igyekezett gyengíteni. Moltke vezérkari főnök a Külügyi Hivatalhoz írt 1914. augusztus 5-i levelében megerősítette: rendkívül fontosnak tartja India és Egyiptom, valamint a Kaukázus fellázítását, s a Törökországgal kötött szerződéssel a Külügyi Hivatal meg-

³⁰ Uo. 36–37.

valósíthatja e terveket és felébreszti az iszlám fanatizmusát.³¹ A felkelést az afganisztáni emír betörésének kellene kiváltania, aki információjuk szerint szenvedélyesen igyekszik benyomulni Indiába. Az elszigetelt német csoportok azonban nem tudták helyreállítani a kapcsolatokat Afganisztánnal, még kevésbé bevonni az India elleni háborúba s így forradalmat kiváltani az ottani angol uralom ellen.

E törekvéseken kívül a német külpolitika később, a háború folyamán azon fáradozott, hogy a „Szent Háborút” kiterjessze a síítákra, s a bagdadi szellemi központból kiindulva Perzsiát bevonja a háborúba, mert ezzel megvetné a hátát afganisztáni akcióinak és India-ellenes lépéseinek. A német kormány formális szerződést kívánt kötni Perzsiával, hogy haderejével közvetlen csapást mérjen Angliára és Oroszországra, de Perzsiát nem sikerült megnyerni háborús partnernek.

Török területről kiindulva kísérletek történtek az abadani angol-perzsa olajtársaság olajkútjainak és berendezéseinek német tulajdonba vételére, vagy legalábbis lerombolásukra.³² A törököknek Oroszország kaukázusi területei mellett meg kellett volna támadniuk a Szezei-csatornát és Egyiptomot. Utóbbi akció előkészítése érdekében a konstantinápolyi német követség már 1914. augusztus elejétől kapcsolatban állt az egyiptomi alkirályal, akinek négy millió aranyfrankot bocsájtott rendelkezésére. A német akció célja „*az egyiptomi angol uralom szétrombolása*” volt – írta Arthur Zimmermann külügyi államtitkár-helyettes 1914. augusztus 25-én utasításában.³³ Amikor a törökök visszariadtak az akció katonai nehézségei miatt, Zimmermann legalább öszvér- és tevecapatok támadására buzdította őket a Szezei-csatorna ellen, mert az egyiptomi felkelést „*minden körülmények között*” végre kell hajtani. Az egyiptomi felkelés azonban sohasem tört ki, mert az angolok a helyiek hadseregét Szudánba helyezték át s indiai-angol hadsereget küldtek a Szezei-csatornához, amely megghiúsította a Szezei-csatorna megszerzésére irányuló kétszeri német–török kísérletet.

³¹ Fritz Fischer: *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918*. Sonderausgabe. Droste Verlag: Düsseldorf, 1967. 113.

³² Uo. 114.

³³ Uo.

Az iszlám világ brit birodalom elleni mozgósításának másik színtere Arábia volt. A Törökországgal való összjáték és a „Szent Háború” eszköze ugyanis csak akkor lehetett eredményes, ha sikerül megnyerni maguknak a szultán-kalifától laza, s gyakorta bizonytalan függésben lévő arab törzsfőnököket. A németeknek sikerült oldalukra állítaniuk a mekkai békebíró, az iszlám szent városainak oltalmazóját, s átmenetileg Ibn Saudot is. Az angol politika németek feletti győzelmét az angol fegyverek sikerei Bagdadnál, valamint az magyarázta, hogy az angolok a németektől eltérően az arab törzseknek teljes függetlenséget ígérhettek.

A Szezi-csatorna és Egyiptom ellen Palesztinából indított német akciókat támogató megkísérelték a líbiai Senussi királyt egyiptomi bevonulásra rávenni. Ez volt Enver pasa kedvenc gondolata, aki megbízottjai révén dolgozta meg Senussit. Ugyanezen célból küldte Abesszíniába Gottlieb von Jagow külügyi államtitkár Leo Frobenius német kutatót, s utasította Cospoliban a német követet, hogy minden eszközzel vegye rá Abesszíniát az angolok elleni beavatkozásra.³⁴

A Német Birodalom forradalmasítási törekvései az első világháború kezdetén az egész észak-afrikai térségre, Casablancáig terjedtek, s a francia gyarmati birodalmat támadva az arabokat és berbereket franciaellenes felkelésre akarták rávenni.

Északnyugat-Afrikában – főleg a tengerparti részeken – a német agitáció kedvezőbb feltételek között működhetett, mint az iszlám világ más részein, mert itt a törzsek hagyományos ellenállása a francia gyarmati uralom ellen már a nemzeti önrendelkezés kezdetére nyúlt vissza. A német politika Marokkóban is kötődhetett a háború előtti régi kapcsolatokhoz. A birodalom 1914 augusztusától kapcsolatba lépett az ottani törzsfőnökökkel, akikkel már a háború előtt is együtt dolgoztak.

A német fellázítási akciókhoz tartozott egy ír fegyveres felkelés támogatása, hogy Anglia közvetlen szomszédságában okozzon számára nehézséget. Németország ebben a helyzetben is egy évszázados konfliktushelyzethez kapcsolódhatott, amely a háború előtti években a nyílt lázadásig fejlődött. Az írországi német fellépést a német-amerikaiak, főleg az alldeutsch beállítottágú New York-i főkonzul, Falcke szor-

³⁴ Uo. 115.

galmazta. Azt javasolta, hogy az Egyesült Államokban élő íreket mozgósítsák Anglia ellen, s nyerjék meg a német ügynek. Bernstorff gróf, washingtoni német követ kifogásolta a javaslatot, mert attól tartott, hogy a dolog fordítva sülnet el, s egy ilyen kísérlet lehetőséget teremt az Egyesült Államokban politikailag és kulturálisan vezető angol elemeknek, hogy az Egyesült Államokat Németország ellen hangolja. A figyelmeztetések ellenére a német kormány New Yorkból mégis Németországba hívta Sir Roger Casementet, ahol az írországi felkelés politikai és katonai vezetés átvételével táplálta a német reményeket. Casement egy német tengeralttjárón érkezett az írországi partokhoz, ahol letartóztatták és kivégezték.

Matthias Erzberger centrupárti politikus 1914. szeptember eleji nagy emlékiratában a messzire tekintő nyugati célok és a Közép-Európa program mellett keleti német hadicélként ezt írta: „*a nem-orosz népek felszabadítása a moszkovitaság járma alól, s az egyes népek belső öngazgatásának létrehozása. Mindezt Németország katonai fennhatósága alatt, talán vámunióval is.*”³⁵ Erzberger szerint az utolsó cél „*Oroszországot elvágni a Keleti-tengertől és a Fekete-tengertől.*” A kaukázusi területen a törökök megkíséreltek a mohamedán törzsekre hatni, miközben a német agitáció elsősorban a keresztény grúzok felé irányult. A különböző politikai irányzatokhoz tartozó grúzok Berlinben közös bizottságot alapítottak, amelyhez örmények is csatlakoztak. A német politika nemzeti törekvéseiket saját szolgálatába állította és saját céljára használta fel. Az események során a grúzok növekvő mértékben függővé váltak Németországtól, a végén már anyagilag és pénzügyileg is.

A német és az osztrák–magyar vezérkar Ukrajnában is felkelést tervezett, hogy lazítsanak az orosz nyomáson. Az ukrán felkelési mozgalom első szakaszát osztrák Galícia rutén nemzeti bizottsága szervezte Heinze leMBERGI német konzul támogatásával. JAVASLATÁRA Tschirschky bécsi német nagykövet Berlinbe küldte a nemzeti bizottság vezetőjét, von Levickyt, ahol augusztus végén a birodalmi kancellár és a Külügyi Hivatal támogatásáról biztosította. A lengyel ellenállás szempontjára

³⁵ Németh István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák–magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918)*. L'Harmattan Kiadó: Budapest, 2009. 144.

ból fontos volt, hogy Szeptycki gróf, a leMBERGI ukrán érsek 1914-től 1917–1918-ig támogatta az ukrán akciót, abban a reményben, hogy a 30 milliós görög–ortodox ukránt leválasztja Moszkvától és átvezetheti az unitárius egyházba.

Az ukrainai német forradalmasítási politika második és döntő szakaszát az ukrán szocialista emigránsok csoportja jelentette, akik közül néhányan csak a háború kitörésekor hagyták el hazájukat. Megalakították az Ukrajna Felszabadításának Szövetségét, amely folyamatos pénzügyi támogatást kapott Berlinből. A szövetség célja egy demokratikus–szocialista jellegű önálló Ukrajna volt. Az ukrán szocialisták propagandájuk középpontjába az agrárkérdést állították, mert az volt a meggyőződésük, hogy a föld ígérete megmozgatja az ukrán parasztokat. A gondolatot von Rechenberg felkarolta és azt javasolta, hogy propagálják az orosz koronabirtokok parasztok közötti szétosztását.³⁶ Ettől kezdve érzékelhetővé vált a nemzeti és társadalmi forradalomba való kezdődő beavatkozás. De éppen ez a társadalom-forradalmi jelleg járult hozzá az osztrák–magyar kormány növekvő eltávolodásától az Ukrajna Felszabadításának Szövetségtől, amely a galíciai lengyel nagybirtokosok és hozzájuk csatlakozó kongresszusi lengyelek érdekeit tartotta szem előtt. Így a végén a németek Ukrajna forradalmasítását egyedül folytatták. Lengyelországban a fellázítási törekvések – Ukrajnától eltérően – a nemzeti megmozdulások élő hagyományaihoz csatlakozhattak, amelyek a 19. század lengyel felkeléseinek láncolatában az 1905–1906. évi forradalom alatti nyugtalanságokig terjedtek. Már az 1914. júliusi végleges német–orosz szakítás előtt a németeknek az volt a szándékuk, hogy az eljövendő háborúban Lengyelországot fellázzítják és külön államként helyreállítják. Az orosz állami fennhatóság alatti Lengyelország oroszellenes lázadásra való megnyerése érdekében a Külügyi Hivatal augusztus elején elhatározta, hogy a római kúria bekapcsolásával, a lengyel klérus révén befolyásolja a kongresszusi Lengyelország lakosságát. A kúriának fel kellett világosítania a lengyeleket, hogy *„a szövetséges hadseregek feladata Lengyelország felszabadítása, ezért ezt minden lengyelnek, s a lengyel klérusnak is támogatnia kell.”* Galíciában Piłsudski vezeté-

³⁶ Fritz Fischer, 1967. Griff nach der Weltmacht..., i.m. 120.

sével lengyel légiót állítottak fel. Mivel azonban a Varsóban illegálisan működő lengyel „nemzeti kormány” együtt a jövőt illetően túlságosan messzire menő politikai követeléseket állított fel, a légiót betagolták az osztrák–magyar hadseregbe és így politikailag ellehetetlenítették. A német katonai szervek is fontolgatták hasonló szervezet felállítását, de a birodalmi kormány aggodalmai miatt a tervet végül elvetették. 1914. december elején lezárult a németek rövid flörtje a lengyelek forradalmi és demokratikus nacionalizmusával. Posenre (később Poznań) és Nyugat-Poroszországra irányuló ambícióik a porosz állam öntudatának idegeit érintették. 1915 nyarán ezért a németek lemondtak a kongresszusi Lengyelország létrehozása során a lengyel szabadcsapatok támogatásáról és lengyel felkelés kiobbantásáról, hogy Lengyelországgal szemben elkerüljenek bármiféle politikai elkötelezettséget.³⁷

Heinze főkonzul a cárizmus elleni harmadik „legerősebb mozgalomnak” a cionizmust tartotta, akik a világháborút megelőző két évszadban Oroszországban folyamatosan véres pogromok áldozatai voltak. Az osztrák császár felhívásában polgári jogállást, kulturális és gazdasági pozíciókat ígért nekik. A galíciai zsidók lángoló szavakkal bosszúra szólították fel a cári birodalomban élő hittársaikat a pogromokért, és aktív, vagy legalábbis passzív ellenállásra az orosz uralom ellen. A németek a cionista zsidók által alapított berlini szervezetekben is az oroszellenes propaganda eszközt látták.

De a német remények itt sem váltak valóra, sőt tragikus következményekkel jártak. Az orosz kormány és a militáns jobboldali körök, amelyek már a háború előtti pogromokért is feleltek, most megerősödtek zsidóellenes gyűlöletükben és az ország ellenségeinek tekintették őket. Újabb zsidóellenes kilengésekre került sor, s a hivatalosan elrendelt intézkedések borzalmas szenvedést hoztak az érintettekre.

Az ukránoktól, a lengyelektől és a finnektől eltérően a német kormány nem szorgalmazta a litvánok és lettek fellázítását. A litvánoktól nem várt el különleges nemzeti öntudatot, Kúrföldön, Lívöldön és Észtországban pedig azért nem, mert ezekben az országokban a balti német-ség felső rétegeként rendelkezésére állt, amellyel végre lehetett hajtani a

³⁷ Fischer, 1967. Griff nach der Weltmacht..., i.m. 122–123.

német kormány elképzeléseit. A lettek és észtek forradalmasítása nem volt lehetséges a balti németség uralkodó rétegének jelenléte miatt, mert a politikailag nyugatra orientálódott, fellángoló nemzeti érzésük végül is Németország ellen irányult volna, s forradalmi úton felszámolta volna a balti németség monopóliumhelyzetét.³⁸

A finn nagyhercegség sajátos alkotmányjogi helyzete az orosz birodalmon belül – amelyet az 1905. évi forradalom előtt és alatt olyan keményen vitattak – megfelelő támadási pontot kínált a német szándékoknak. Ezeket támogatta a viszonylag erős, főleg svédországi emigráció. A német birodalmi vezetés nagykövetségei révén már 1914. augusztus elejétől finnországi összekötőként összegyűjtötte ezeket az emigránsokat. Augusztus 6-án Bethmann Hollweg a stockholmi követet finnországi felkelés kirobantásával bízta meg, többek között a svédországi párttal való kapcsolatfelvétel révén. A finneknek szóló felhívásokban autonóm állam felállítását helyezték kilátásba, anélkül, hogy a német kormány kötelező érvényű nemzetközi jogi ígéretet tett volna. A finn tárgyaló felek a felkelés feltételül hazájukban német csapatok jelenlétét, vagy Svédország Oroszország elleni háborús részvételét állították, amelyen a német diplomácia évek óta sikertelenül fáradozott.

Vezető finn hazafiak országuk felszabadítását a nem-orosz nemzetiségek felszabadításának keretében képzelték el. A Külügyi Hivatal 1914 augusztusában tiroli emigrációjából Berlinbe hozatta a szenvedélyes Castrén ügyvédet. A háború éveit folytatódottak a német igyekezetek finn akciócsoportok alakítására és finn pártok megnyerésére, amelyet fékezett az ő-s-finnek törekvése, akik megelégedtek volna az orosz birodalmon belül biztosított autonómiával, miközben Németország Finnország leválasztására törekedett Oroszországról. Ezen előkészületek legkonkrétabb esete a „finn légió” felállítása volt finn önkéntesekből, amely a többi más párhuzamos szervezetek alakításához hasonlóan meglehetősen kis létszámú maradt.³⁹

Az oroszországi nemzetiségek fellázításának német igyekezetei viszonylag kis hatással jártak, de általuk világossá váltak a keleti német

³⁸ Uo. 124.

³⁹ Uo. 125.

hadicélok: a népek felszabadításával gyengíteni Oroszországot és saját hatalmi pozíciót felépíteni Európában.

A nemzetiségek aktivizálásánál is súlyosabb következményekkel járt Oroszországra nézve az orosz forradalmi szocializmus mozgósítása. A „nemzeti” mellett az orosz „szociális” mozgalmak forradalmasítása is a belső feszültségek növelését szolgálta. Főleg a még mindig megoldatlan agrárkérdés és az elhamarkodott iparosítás nyomán napvilágra került társadalmi visszasságok a nagyvárosokban radikális munkásmozgalom kialakulásához vezettek. Az 1905–1906. évi forradalomban inkább spontán, mintsem tervezett módon találkozott az agrár- és a városi proletár mozgalom. A forradalom összeomlása és a rákövetkező reakció számszerűen erős emigrációt teremtett egész Európában, Amerikáig bezárólag, akik számára az első világháború kitörése lehetőséget teremtett a politikai életbe való visszatérésre. A német kormány a háború kitörésétől kezdve kihasználta ezen emigráció politikai energiáit.

Az első világháború kezdetén német részről még nem létezett egységes álláspont az Oroszországgal szemben folytatandó célszerű német politikáról. De Oroszország forradalmasítása és harckészégének aláásása érdekében támogatták a bolsevikokat pénzügyileg és technikailag-szervezetileg, mivel Oroszországban csak a bolsevikok hajlottak a háború szükség esetén különbékével való befejezésére. A német Legfelső Hadvezetés e lehetőség maximális kihasználásával számolt. Nem csak a kétfrontos háború befejezésére és a német keleti front katonai tehermentesítésére, s így a nyugati német csapatok harci erejének erősítésére gondolt, hanem arra is, hogy Oroszországot területi elcsatolásokkal és gazdaságilag meggyengítse, nagyhatalomként visszaszorítsa, vagy optimális esetben e pozíciójából kiszorítsa. Richard von Kühlmann nagykövet állítólag hiába figyelmeztetett arra, hogy Németország nem képes tartósan befolyása alatt tartani Oroszországot s ügyelni kellene arra, hogy az újra megerősödött országot ne tegye ellenségévé. A döntő szót azonban a császár mondta ki, aki a katonák oldalára állt.

Az osztrákok már 1914. augusztus elején ajánlották a németeknek, hogy *„a Svájcban élő orosz forradalmárok Ausztrián keresztül térjenek*

vissza Oroszországba”.⁴⁰ A német vezérkar majd 1917 áprilisában szállította haza Lenin csoportját a keleti fronton való békekötés reményében.⁴¹

b) Az antant hatalmak nemzetiségi politikája Ausztria–Magyarországgal szemben

A történetírás többségi véleménye szerint a dunai monarchia a nemzetiségi viták miatt bomlott fel. De a Monarchia alapelveiben szupranacionális és kisebbségbarát volt, sőt egyfajta modell is lehetett a mai Európa számára. Nemzetiségeinek társadalmi konfliktusai 1848–1918 között túlnyomórészt a saját népcsoportjaikon belül zajlottak és a nemzetidegen felső rétegek ellen irányultak, elsősorban a románok, rutének, szerbek, szlovákok és szlovének esetében.⁴²

Akkor mégis hogyan és miért történhetett a Monarchia szétrombolása?

676.000 km²-nyi területével Ausztria–Magyarország Oroszország után a második legnagyobb (1905), 52,8 millió lakosával (1914) pedig Oroszország és a Német Birodalom után Európa harmadik legnépesebb állama volt. A Habsburg Birodalom az 1867. évi kiegyezés után két államból állt: az Osztrák Császárságból és a Magyar Királyságból. Hozzá tartozott még az Ausztria által 1878-ban megszállt Bosznia-Hercegovina, amelyet 1908-ban kondomíniumként betagoltak a Monarchiába. Közös államfője a Habsburg-Lotaringiai házból származó Ausztria császára és Magyarország apostoli királya volt; 1867–1916 között I. Ferenc József, majd 1918-ig másodfokú unokaöccse, I./IV. Károly.

Ausztria–Magyarország 1910. évi népszámlálásakor a köznyelveket beszélőkre kérdeztek rá, ezért a 11 nemzetiségről egzakt számok

⁴⁰ Uo. 126.

⁴¹ Németh István: Lenin hazautaztatása Oroszországba 1917 tavaszán – német játék a világforradalommal? In: *Valóság*, 2011/2. 31–49.

⁴² Robert A. Kann: Zur Problematik der Nationalitätenfrage in der Habsburgermonarchie 1848–1918. In: Adam Wandruszka, Walter Urbanitsch (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band 3: *Die Völker des Reiches*. 2. Teilband. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1980. 1330.

nem léteznek. Eszerint a Monarchia 51.390.223 főnyi lakosságából a német nyelvet abszolút számokban 12.006.521-en (23,36%), a magyart 10.056.315-en (19,57%), a csehet 6.442.133-an (12,54%), a lengyelt 4.976.804-en (9,68%), a szerb–horvátot 4.380.891-en (8,52%), az ukránt (rutént) 3.997.831-en (7,78%), a románt 3.224.147-en (6,27%), a szlovákot 1.967.970-en (3,83%), a szlovént 1.255.620-an (2,44%), az olaszt 768.422-en (1,50%), egyéb nyelveket 2.313.569-en (4,51%) beszéltek.⁴³

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint pedig a Magyar Királyság legnagyobb nemzetiségeinek százalékos megoszlása a következő volt (a zsidókat csak a vallási megoszlásnál tüntették fel, ezért a nemzetiségek között itt a magyarok részét képezték): 1910-ben Magyarország összlakossága (Horvátország nélkül) 18 264 533 főt számlált. Köztük: magyar (55%), román (16%), szlovák (11%), német (10%), ruszin (2,5%), szerb (2,5%), horvát (1,5%) és cigány (0,6%) volt.

* * *

Anglia csak 1914. augusztus 12-én, szövetségesi szolidaritásból üzent hadat Ausztria–Magyarországnak. Angol vezető politikusok a nyilvánosság előtt gyakran hivatkoztak arra, hogy a kis nemzetek jogait védik s önrendelkezésüket kívánják: 1914. november 9-én ilyen értelemben beszélt Herbert Asquith (1852–1928) miniszterelnök is. Konkrétan és egyértelműen csak Belgiumot említették. A Monarchiával kapcsolatban homályos állásfoglalások hangzottak el; a lengyel területek esetében már ekkor bizonyos leválasztásokra (Galícia) gondoltak, de ezek még nem lehetetlenítették volna el a Monarchia létét. 1914-ben e vonatkozásban talán Winston Churchill (1875–1965) ment a legmesszebbre, aki a Habsburg-börtönben élő nemzetek felszabadításáról beszélt. A lengyelek, ukránok, délszlávok és olaszok által lakott területek leválására utalt,

⁴³ Romsics Ignác: Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés. In: Németh István–Fiziker Róbert (szerk.): *Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig”. Tanulmányok.* L'Harmattan Kiadó: Budapest, 2011. 93–94.

de ő is elvetette a csehszlovák függetlenség gondolatát, amely a Monarchia felbomlását jelentette volna.⁴⁴

Az 1915. április 6-i londoni szerződésben viszont Anglia hadba lépésük fejében a Monarchia jelentős részét odaígérte Olaszországnak és Romániának. Horvátország, Szerbia és Montenegro pedig kárpótlásként megkapja Rijeka kikötővárost Krk, Sv. Grgur, Prvić, Goli és Rab szigetekkel, valamint „azokat a területeket, amelyek érdeklik Szerbiát és Montenegrót”, a dalmáciai tengerpartot Trogirral és Splittel Ulcinjig. Bosznia és Nyugat-Hercegovina Szerbiához, Dél-Dalmácia Dubrovnikkal és Kelet-Hercegovina Montenegróhoz kerül. Északon Szerbia megkapja Bácskát és a Szerémséget, miközben a Bánátról Szerbiának és Romániának kell egyetértésre jutnia. Albánia olasz megszállása esetén Észak-Albániát Szerbia és Montenegro osztja fel egymás között. Mivel a szövetségesek megkísérelték Bulgáriát az oldalukra csábítani, ha Szerbia lemondana Macedóniáról Bulgária javára, akkor kárpótlásként megkapná Szlavóniát.

Franciaország Monarchia iránti politikája ekkor még arra irányult, hogy Ausztria–Magyarország ne gyengüljön meg túlságosan, hogy ellensúlyozhassa a cári Oroszország európai terveit. A háború első évében Aristide Briand (1862–1932) igazságügy-miniszter képviselte a Monarchiával szembeni viszonylag legmesszebbmenő álláspontot: a háború gyorsan befejezhető, ha az angol–francia koalíció a Balkán felől a Monarchiára támad és felkelésre bírja a szláv népeket. Briand 1915 októbere után – már miniszterelnökként és külügyminiszterként – a délszláv népek szabadságát Franciaország hadicéljaként emlegette, s ő volt az első államférfi, aki Eduard Beneš (1884–1948), a csehszlovák függetlenséget és ezzel a Monarchia teljes felbontását képviselő politikust hivatalosan fogadta, anélkül, hogy elkötelezte volna magát e politika mellett.⁴⁵ A cseh Tomáš Masaryk (1850–1937) és néhány horvát politikus ugyanis már 1914–1915-ben Londonba és Párizsba emigrált, ahol németellenes személyekkel kampányt indított a Monarchia felosztásáért és a helyébe lépő nemzeti államok létrehozásáért. A szerb, horvát, cseh

⁴⁴ Galántai, 2014. Magyarország az első világháborúban, i. m. 182.

⁴⁵ Uo. 182–183.

és román nemzeti mozgalmak céljait mindinkább sikerült összekapcsolniuk a francia, brit és olasz érdekekkel.⁴⁶

Oroszország külpolitikája az első pillanattól kezdve a Monarchia szétrombolását követelte, miként az 1914. augusztus 30-i hadicéljából kitűnt. Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg (1856–1929), a francia Ferdinand Foch (1851–1929) marsall tanítványa és csodálója, katonai főparancsnok és felesége, Anasztázia, a pánszláv eszme szenvedélyes híve, mindennél jobban gyűlölte Ausztriát. Azt mondta Maurice Paléologue (1859–1944) francia nagykövetnek: „Háborúba megyünk [...] Ausztriából semmi sem marad [...]. Maguk megkapják Elzász-Lotaringiát, s csapataink újra bevonulnak Berlinbe.”⁴⁷ Az orosz kormány a lengyeleknek már 1914. augusztus 15-i kiáltványában „önállóságot” ígért a háború sikeres befejezése után. Szerbia jelentős megnagyobbítását kívánta Bosznia, Hercegovina, Dalmácia és Észak-Albánia hozzácsatolásával.

Az antanthatalmak céljai kezdetben nem tartalmazták a délszláv nemzeteket tömörítő állam megalakítását sem. Az orosz külpolitika erős Szerbiát akart, amely azonban kénytelen Oroszországra támaszkodni. A valamennyi délszláv nemzetet átfogó állam azonban már túlságosan erős és önálló alakulat lett volna számára. Az angol és francia politika pedig nem kívánta az elsősorban Oroszországra támaszkodó Szerbia túlságos megerősödését, ezért Olaszországnak is juttatni akart balkáni szláv területeket. Szerbia és Oroszország ellensúlyozásánál Horvátország erősítésére – esetleg függetlenségére – is gondoltak; ez a törekvés jelentkezett majd az 1915. áprilisi londoni szerződésben.

A Monarchia „elnyomott népeinek szabadsága” kezdettől szerepelt az antant politikusainak szóhasználatában, és számoltak azzal is, hogy a korszak elvárásainak megfelelően a nemzeti elv érvényesítése során sor kerül bizonyos területek leválasztására, amely az 1915. áprilisi londoni szerződésben részben nemzetközi megállapodássá vált. Azért karolták fel a Monarchiából emigrált nemzetiségi politikusokat, mert segítségükkel gyengíthették a központi hatalmakat, saját közvéleményük felé pedig

⁴⁶ Németh, 2009. Hatalmi politika Közép-Európában..., i. m. 130.

⁴⁷ Fejtő Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása*. Atlantisz Könyvkiadó: Budapest, 1997. 46–47.

alátámaszthatták háborús propagandájukat. Az antant országokat és az emigráns politikusokat elsősorban a Monarchia katonai vereségének közös törekvése egyesítette. A háború első éveiben céljaik még eltértek egymástól, mert az antant országok elutasították a Monarchia államrendszerének teljes széttröszét, mert a cári Oroszország ellensúlyaként továbbra is a Monarchia fennmaradását tervezték.⁴⁸

Az antant tervei a háború első éveiben nem tartalmazták a csehszlovák függetlenséget, mert vele a Monarchia elvesztette volna meghatározó közép-európai funkcióját s a cári Oroszország ellensúlyát. Ezért Masaryk és Beneš törekvéseit ekkor még nem vette fel hadicéljai közé, sőt még 1916. február után is – amikor Párizsban a csehszlovák emigráns politikusok megalakították a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot – elutasították messzemenő céljaikat.⁴⁹

1914. szeptember 21-én és 28-án Nikola Pašić (1845–1926) miniszterelnök az orosz kormány számára hivatalosan is körvonalazta Szerbia területi igényeit: mindazon területek megszerzése a Monarchiától, amelyen a „szerb-horvát nép” él, beleértve Magyarországtól egy széles déli övezet, amely Belgrád védelméhez is szükséges, valamint Dalmácia és Isztria. Utóbbi részben átengedhető Olaszországnak, ha azonnal belép a háborúba az antant oldalán. 1914 decemberében Szerbia a Monarchia második támadásának visszaverése után – Belgrád visszafoglalását követően –, a háború fő céljának deklarálta az elnyomott szerbek, horvátok és szlovének felszabadítását és egyesítését, amely a londoni egyezményen részben nemzetközi megállapodássá vált.

Az antant nagyhatalmi tervezéseitől függetlenül azonban már a háború elején megfogalmazódott az önálló – nem csak a szerbeket tömörítő – délszláv állam megalakításának terve. Ezt képviselte az emigráns horvát Frano Supilo (1870–1917), a zágrábi tartománygyűlés tagja, jóllehet politikája nem fejezte ki a többségi horvát politikusok ausztrofil föderációs irányát. A délszláv népek föderációját képviselte a horvát Ante Trumbić (1864–1938), a dalmáciai tartománygyűlés és a bécsi Reichsrat emigráns tagja, valamint a szintén emigráns Ivan Mest-

⁴⁸ Galántai, 2014. Magyarország az első világháborúban, i. m. 184–185.

⁴⁹ Uo.

rović (1883–1962) horvát szobrászművész is. A Monarchiából emigrált délszlávok eleinte Olaszországban gyülekeztek, majd annak háborúba lépése és az olasz délszláv területi igények miatt a délszláv emigráció központja London lett, ahol Trumbić vezetésével 1915 májusában megalkotották a Jugoszláv Bizottságot.

A szerb politikusok eleinte előnyösebbnek tartották a Pašić által képviselt centralizált nagyszerb állam kialakítását, s csak 1915 végétől hajlottak a jugoszláv állam tervének elfogadására, jóllehet a vezető szerepet illetően jelentős ellentétek alakultak ki a szerb és horvát politikusok között.⁵⁰

A francia kormányzat Kelet-Közép-Európával kapcsolatos politikájában 1917. november–decemberben minőségi változás ment végbe. 1917 novemberében a Szentpéterváron hatalomra került bolsevikok békeprogramja nyomán várható volt, hogy Oroszország kiválik a háborúból, és felbomlik a Párizs számára stratégiai jelentőségű francia–oros szövetség. A francia külpolitika ezért a cári birodalmat helyettesítendő Németország új keleti ellensúlyát kereste. Ebben az összefüggésben értékelődött fel a jövőbeli Lengyelország és kaptak új jelentőséget az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő, önálló állam alapítására vagy a szomszédos nemzetállamhoz való csatlakozásra törekvő népek, illetve az azokat képviselő politikai emigrációk, mindenekelőtt a csehszlovákok – írja Kecskés D. Gusztáv.⁵¹

Az 1917. november 17-i francia kormányváltás nyomán hatalomra került miniszterelnök, Georges Clemenceau (1841–1929) és barátja, Stephen Pichon (1859–1933) külügyminiszter a Monarchia felbomlásztásának általuk már korábban is képviselt programja szerint egy hatékony Németország elleni szövetséghez Oroszország helyettesítésére Lengyelország önmagában nem elegendő; Csehszlovákiát, Belorussziát, Ukrajnát, Besszarábiát és Romániát is szükséges bevonni a németellenes francia biztonsági zónába. Az új francia irányvonal jegy-

⁵⁰ Uo. 185–186.

⁵¹ Kecskés D. Gusztáv: Paradigmaváltás Párizsban. Franciaország Kelet-Közép-Európa politikájának átalakulása az első világháború idején. In: Németh István (szerk.), 2014. Az első világháború 1914–1918... i.m. 191.

ben decemberben bizottság jött létre a francia Külügyminisztériumban, hogy Oroszországra vonatkozóan az idegen elemeket (csehek, ukránok stb.) felhasználó propaganda- és akciótervet dolgozzon ki. Pontos akciótervet készítettek a Monarchia hátországában szervezendő szabatózsakciókra. December 16-án pedig aláírták a Csehszlovák Nemzeti Tanács irányítása alatt álló csehszlovák hadsereg létrehozásáról szóló francia kormányrendeletet. Mindezek a lépések azonban nem jelentették még a francia kormány visszavonhatatlan elkötelezettségét a Monarchia szétzúzása és önálló cseh állam létrehozása mellett.⁵²

A független Lengyelország létrehozása melletti 1917 decemberének végi francia állásfoglalás után, 1918. január 5-én Lloyd George brit miniszterelnök a lengyel etnikai határok helyreállítását javasolta, s Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök 1918. január 8-i nyilatkozatának 13. pontjában szintén független lengyel államot kért tengeri kijáráttal. Így a versailles-i Legfelső Haditanács 1918. június 3-i ülésén Franciaország, Anglia és Olaszország az igazságos és tartós béke egyik feltételének jelölte meg a független és egyesült lengyel állam megteremtését.

Szeptember 28-án a francia kormány átadta a lengyel hadsereg parancsnokságát a Lengyel Nemzeti Bizottságnak, miáltal szövetséges hadviselő félnek ismerte el a lengyel haderőt. Rövidesen a többi antantállam is meghozta ezt a döntést. 1918. október 7-én a lengyel régens-tanács kikiáltotta Lengyelország függetlenségét.

Az új francia Kelet-Közép-Európa koncepció 1918 januárjától októberig tovább erősödött, mivel ekkor több, a központi hatalmak sikerét jelentő esemény történt: 1918. március 3-án Szovjet-Oroszország Breszt-Litovszkban különbékét kötött a központi hatalmakkal, és kivált a háborúból, amely a francia–orosz és a brit–orosz szövetség azonnali felbomlásával járt. A békeszerződés területi határozatai értelmében Németország annektálta Lengyelországot, Litvániát, Kúrföldet, Livóniát, Fehér-Oroszország és Észtország jelentős részét. Oroszországnak ki kellett ürítenie Kelet-Anatóliát, Ardagan, Karsz és Batumi vidékét. A pénzügyi egyezményben Oroszországot 6 milliárd márka hadisarc fizetésére kötelezték Németországnak, ebből 1,5 milliárdot aranyban és

⁵² Uo. 192.

bankjegyekben, 1 milliárdot áruban, 2,5 milliárdot speciális hitel formájában, 1 milliárd sorsáról pedig később szándékoztak dönteni. Szovjet-Oroszország hozzávetőlegesen 780 ezer km²-nyi területet veszített, kb. 56 millió lakossal. Ezek voltak az ország legiparosodottabb részei.⁵³ Az eredményt – II. Vilmos dicséretét zengve – a világtörténelem „legnagyobb sikerének” tekintették, amelynek jelentőségét majd igazán az unokák értékelik.⁵⁴

Április elején botrányos körülmények között (Czernin-incidens) végleg megszakadtak az Osztrák–Magyar Monarchiával 1917 márciusa óta folyó titkos francia különbéke-tárgyalások. A sajtóhírek szerint 1918. május 14–15-én Spában Németország és Ausztria–Magyarország szoros gazdasági, politikai és katonai együttműködésről szóló szerződést írtak alá, amely azonban a két monarchia lengyel-politikájának vitái miatt meghiúsult. Kifelé azonban megvalósulni látszottak a francia biztonságpolitika számára ijesztőnek tűnő német Közép-Európa tervek.

Ráadásul a nyugat-európai fronton a német hadsereg több offenzívát indított, amelyek sikerei ugyan elmaradtak a várakozástól, de végleges kimenetelüket még senki sem láthatta előre, hiszen a nyugati front megsegítésére várt amerikai csapatok még nem érkeztek tömegesen Franciaországba.

A válságos helyzetben a francia kormány minden szóba jöhető tartalékot – köztük a központi hatalmak által is már évek óta előszeretettel alkalmazott „nemzetiségi fegyvert” is – igyekezett bevetni. Franciaország egyértelműen támogatta a Monarchia úgynevezett „elnyomott nemzeteinek” 1918. április 8–10-én Rómában tartott kongresszusát, amelynek résztvevői a közös elnyomó elleni küzdelemre szólítottak fel.⁵⁵

1918 májusában a francia miniszterelnök nyilatkozatában szükségesnek nevezte az Osztrák–Magyar Monarchia szétzúzását. E stratégiai felértékelődés politikai hozadékaként 1918. június 29-én a francia, augusztus 9-én az angol, szeptember 14-én pedig az amerikai vezetés

⁵³ Németh István: *A keleti német impérium kiépítése 1918 első felében*. In: Uő. (szerk.), 2014. *Az első világháború 1914–1918...* i.m. 116.

⁵⁴ Fischer, 1967. *Griff nach der Weltmacht*, i.m. 446.

⁵⁵ Kecskés, 2014. *Paradigmaváltás Párizsban...*, i.m. 193–194.

ismerte el hivatalosan a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot mint de facto kormányt. Október 14-én Párizsban létrejött az Ideiglenes Csehszlovák Kormány, amelyet az antant országok folyamatosan elismertek. Wilson amerikai elnök 1918. október 18-án a Monarchiának írt jegyzékben a birodalom népeinek önrendelkezési jogát hangsúlyozta.

Ausztria–Magyarország rövidesen darabjaira hullott szét: 1918. október 21-én a bécsi Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakította az önálló német Ausztriát, október 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, s a 30-án létrehozott bécsi államtanács tudomásul vette a kettős monarchia felbomlását. Szintén október 30-án a szlovákok kimondták Magyarországtól való elszakadásukat, 31-én a budapesti Nemzeti Tanács nyilvánította ki elválását Ausztriától. December 1-jén a délszlávok deklarálták a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttét, a gyulafehérvári román nagygyűlés pedig kinyilvánította Kelet-Magyarország csatlakozását Romániához. Az antant nem próbálta akadályozni a Habsburg Birodalom szétesését, mivel úgy ítélték meg, hogy a Monarchia, mint Németország potenciális szövetségese, immár nem járul hozzá az európai egyensúlyhoz.⁵⁶

⁵⁶ Uo. 195–196.